

BÁCSORSZÁG

Próbaszám
1995. május 4.

BEKÖSZÖNTŐ

A Bácsország kis szerkesztőse nevében köszöntöm az olvasót, aki egy olyan kezdeményezésnek az első termését tartja a kezében, amilyenre a vajdasági magyar hírlapírás történetében eddig nem volt példa.

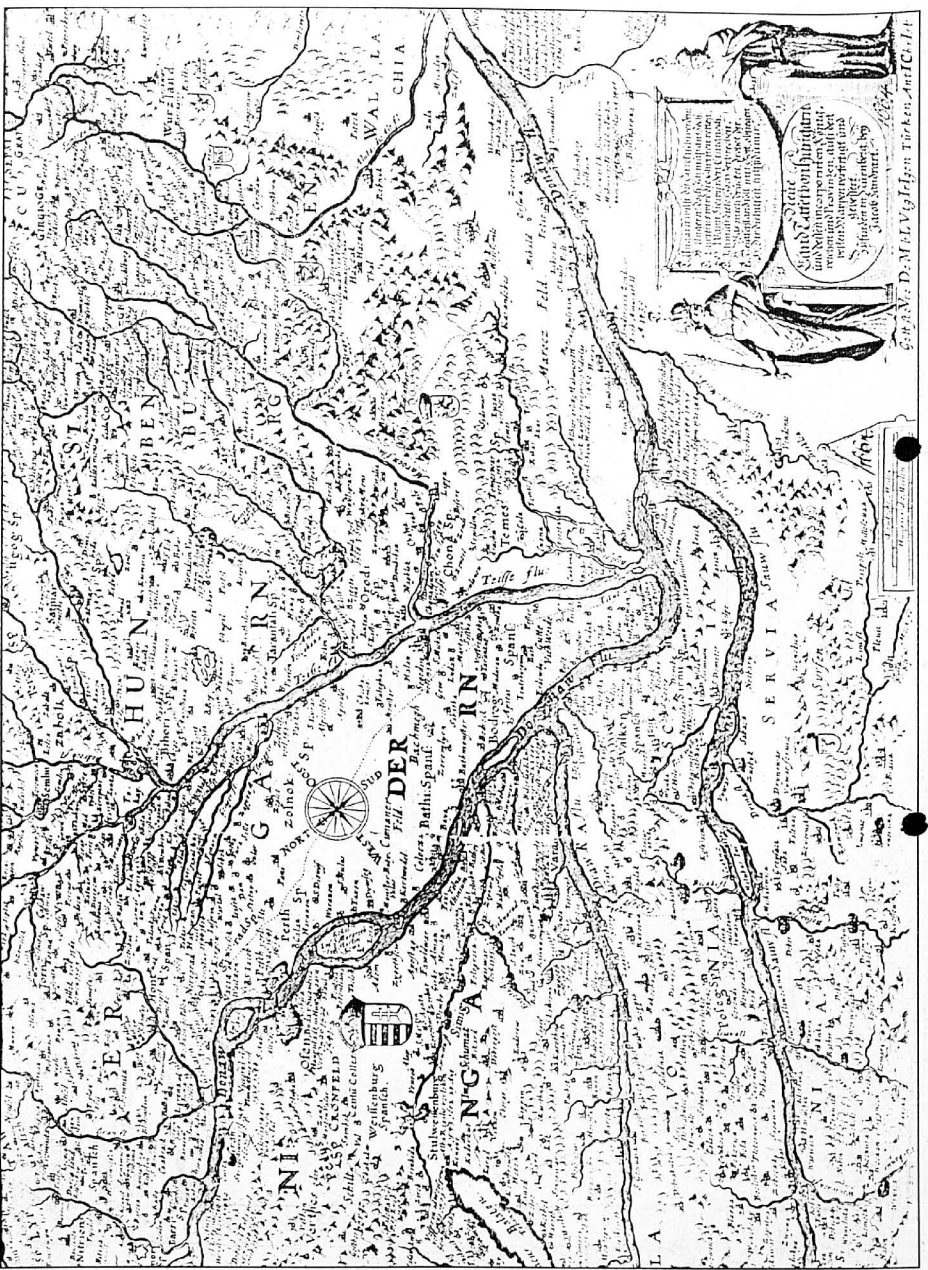
A napi hírlapirodalom, a szórakoztató és tájékoztató hetilapok mellett, a tudományos műhelyekben komoly időszakos kiadványok is készülnek, de népszerű tudományos folyóirat, méghozzá olyan, amelyik feladatául a környezetismeret, a honismeret előmozdítását tűzte ki célul maga elé, eleddig nálunk még nem jelent meg.

Hosszasan írhatnék arról a jól ismert igazságról, hogy a honismeret, a környezet egykori és mostani állapotának megismerése mennyire hozzátartozik egy művelt társadalom mindennapjához, de eltekintek ettől, mert akkor magyarázkodnom kellene el nem végzett feladatainkról és anyyira félteni kultúránk egyes területeinek hiányosságairól.

(Folytatása a 15. oldalon)

Vajdasági
honismereti
szemle





Die neue
Schiff-Antriebsmaschine
 von Herrn Ingenieur A. J. P. de
 Meuron, in Genève, mit dem
 besten Vortheile für die
 Schiffe in allen Umständen.
 Jacob Smolart.

GRAY: D. M. V. g. H. j. n. T. r. k. e. n. A. n. t. i. c. i. t.

H. J. P. de Meuron

Jacob Smolart

BÁCSORSZÁG

Eköltői néven indította útjára 1904. október 2-án dr. Csillag Károly Szabadkán a Bácsországot, a megye első önálló politikai és szépirodalmi képe újságát (1905. október 18-tól nem politikai). Kezdetben vasárnap, később havonként kétszer jelent meg. Megszűnt 1906. január 14-én. (A Bácsország elnevezéssel kapcsolatban jegyezzük meg, hogy csakúgy, mint a Székelyország és Somogyország esetében „ország” szavunknak elsősorban „vidék” jelentése van).

A lap felelős szerkesztője, majd főszerkesztője, dr. Csillag (Stern) Károly 1862. május 12-én született Káshelyesen. A gimnáziumot Zomborban és Szegeden végezte. Már diákkorában különböző megyei lapokban jelennek meg írásai, s a jogi doktori oklevél megszerzése után 1890-ben Szabadkára hívják a Szabadkai Hírlap szerkesztőjének. Ekkor teremtette Bartók Lajos ellenéki éleclapjában, a Bolond Istótkban Verbőczy Aladár alakját. 1896-ban a rövid életű Bácskai Naplónak lett a felelős szerkesztője, majd több évtizedes tevékenysége során színpadi művei, költeményei, humoros tárcái stb. látnak napvilágot.

Hogyan indult a Bácsország?

1904. augusztus 18-án dr. Csillag Károlytól, a szabadkai újságírók kimagasló egyéniségétől a polgármesteri hivatal címére e bejelentés érkezik:

Nagyságos Polgármester Úr!

Van szerencsém tisztelettel bejelenteni, hogy a jövő hó folyamán itt Szabadkán hetenként egyszer megjelenő politikai szépirodalmi, megyei képes lapot indítok meg „Bácsország” címmel, amely lapnak felelős szerkesztője egyúttal kiadója is én tisztelettel alulírott vagyok.

A politikai óvadékok törvény és szabály szerint a lap első számának megjelenése előtt fogom letenni.

A „Bácsország” című lapra amelyre már előfizetést is hirdettem Kladek és Hamburger helybéli nyomdácégnél készül.

Amidőn ezeket jogaim megvédése szempontjából már most bejelentem, kérem miszerint a jelentésemet tudomásul venni méltóztatassék.

Tisztelettel

Dr. Csillag Károly
a „Bácsország” politikai és
szépirodalmi képes lap
felelős szerkesztője

(Szabadkai Történelmi Levéltár, 555/elnöki 1906)

Dr. Csillag Károly egy későbbi levélben hozzátéveszi, hogy lapját nem Kladek és Hamburger, hanem Krausz és Fischer nyomdája állítja elő. Bíró Károly egyidejűleg értesíti a szegedi ügyészséget, valamint a belügyminisztériumot, hogy a hírlapi óvadékok Szilágyi Mór zombori ügyvéd 1904. szeptember 27-én helyezte letétbe. Nem sokkal később az ügyvéd visszavonja a 10 500 korona értékű értékpapír biztosítékot, mivel a Bácsország „mint nem politikai lap fog ezúttal megjelenni”.

Dr. Csillag lapja a bejelentéstől eltérően 1904 október elején jelent meg, az Aczél Henrik festőművész által tervezett színes fedőlappal, rajzolt címbetűkkel és 16 oldalas terjedelemben. Kolozsi Tibor állítása szerint a szerkesztőség és a kiadóhivatal dr. Csillag Károlynak a Barátok terein levő ügyvédi irodájában volt.

Mit tartalmazott a rövid életű Bácsország?

Az 1. szám 2. oldalán, az „Előfizetési felhívás”-ban többek között ez áll: „A mi Bácskánknak meg van a maga területi egysége, de egyúttal népviselet, szokások és sajátosság folytán a maga különleges jellege is, úgy hogy mindezek indokolták teszik a „Bácsország” címet, amely nem elkülönítést, hanem önállóságot fog jelenteni”. A lap 4. oldalán dr. Csillag „Beköszöntő”-jéből idézzük: A „Bácsország”, a magyar nemzeti irodalom ápolására, a művészetek fejlesztésére, az izlés javítására, egy vidék önálló szellemi életének megerősítésére irányuló lap, nem adhat olyan politikai programot, amely magát a lakosság bármely rétegétől is elcsinálná. A lap politikai jellege tehát inkább írásszabadságot jelent, mint pártállást, éppúgy, amint a „Bácsország” név nem elkülönítést...”

Atbőngesztük az 1904. és 1905. évi számokat, s megállapítható, hogy a lapban sok tekintélyes alkotó munkája láttott napvilágot; Kosztolányi Dezso, Jovan Jovanović Zmaj, Antojine Hadžić, ifj. Brenner József (Csáth Géza), Milkó Izidor, Abrányi Emil, Godszu Elek, Tones Gusztáv, Loász István, Molnár Gyula, Gróf Zichy Géza, Aczél Henrik, Iványi István, Dudás Gyula stb. neve fordul elő. Olvashatunk többek között a Bácskai Irodalmi Egyesületről, Csokonai Vitéz Mihályról, Kemény Zsigmondról, a szépirodalom és a társadalom kapcsolatáról, a magyarországi szerb nyelvészet múltjáról, a szabadkai Szabad Lyceumról, a bunyevácokról, Szabadka régmúltjáról, Bács megye régi lakosairól, a bácskai r. k. püspökségről, a szabadkai színház múltjáról, Koplovity István festőművészről, a „Bácsország”-i nemzetiségi kérdésekről, a szabadkai 48-as honvédekről, a VII. országos iparkongresszusról, a népoktatási törvény revíziójáról, az ügyvébszki kendergyárról, a tudomány eszméjéről, az illem kérdéseiről, a Bács megyei választási mozgalmakról, a Moszongáról, az orosz forradalomról, a szabadkai sportról, a bajai lövésgyéletről...

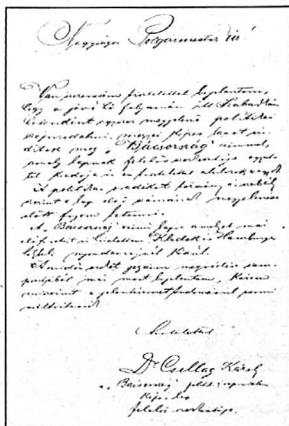
Az általánosan liberális hangnemből és gazdagon illusztrált lap 1904. október 30-i számában igen figyelemreméltó dr. Kadosa Marcell: Olcsó vadmagyarkodás című írása, amelyből a Bácsország

toleráns álláspontja is kiscsendül: „Öszinte bámullatt látom, hogy a Bácsország immár negyedik száma is megjelent és még mindig nem evett a haza nagyobb dicsőségére rácot, nem üttött agyon tótot, nem típott el rusnyákat és egyáltalában semmi fokot nem forgatott meg a feje fölött, hogy lesújtson vele az úgynevezett nemzetiségekre... A szerbnek azonban ép oly édes, zengetes és alkalmas a maga nyelve, mint az enyém és tótnak, oláhnak nem kevésbé a magáé” – állapítja meg a cikkíró.

Másuttól Molnár Jenő: Köszöntő című versében az irodalmi lap elindításával a térség szellemi életének fellendülését nyugtázza:

„Sőt izzul szívem szörnyű módon
Hogy kövér földű Bácsországban
Immár irodalomparatolás van;
Hogy nemcsak bort fogyasztanak,
De már betűt is...”

A honismereti szemlélet életre kelt Bácsország kíván olvasóinak élvezetes „betűfogyasztást”...



Dr. Csillag Károly a Bácsország indulásáról ad hírt (1904)

A BÁCSI VÁR

Ki nem hallott Kőműves Kelemenről és Déva váráról szóló híres legendáról, amelynek a magyar változatán kívül a Balkán területén is van megfelelője (zidanje Skadra)? Ki nem ismeri ennek a balladának az alap gondolatát, amely szerint a kőművesek által nappal emelt falak minden éjjel leomlottak? Mindaddig, amíg építői emberáldozatot nem hoztak, amíg a legfiatalabb kőműves fiatal feleségét be nem építették a vár falba.

Déva várának impozáns, romos falai ma is állnak. A bácskai, bánáti középkori váraink viszont – bár azokat senki sem átkozta meg – sorban elpusztultak, a legtöbbjükre még az a mondas is ráillik, hogy „kő kövön nem maradt”. Keve és Harám várának csak a helyét tudjuk megmutatni. Tittel várából csupán néhány faragott kő maradt meg. Becse várának utolsó falait a Tisza mosta el. A Bezdán alatti Bortány romjaira az ismerősi erdő telepedett rá. A szabadkai várat kolostorrá alakították át.

Egyetlen középkori váruink, amelynek – ha romosan is, de teljes egészében látszik – a régi kinézésére következtetni lehet, a bácsi várrom.

Az egykori Mosztonga folyócska – régebbi néven Uz (1192-ben említik először, a nagy vízszabályozásokat megelőzően, Bácska nyugati felében, észak-déli irányban) – a Dunával párhuzamosan folyt. Vízével, mocsaraival és a környező természetekkel mindig nagy vonzerőt gyakorolt a különböző népcsoportokra. Így a mai vár helyén lévő magaslat, amely a magasabb vízálláskor is mindig sziget maradt, már a korai neolitikumban, 7000 évvel ezelőtt lakott volt. Az itt keletkezett településnek a nyomait az 1958–1960 között végzett ásások hozták felszínre. Ezek az ásások azt is kimutatták, hogy a későbbi korszakokban, a bronz- és vaskorban is megtelepedett ezen a magaslaton az ember. Valószínű, hogy a népvándorlás befejező szakaszában, a VIII-IX. században, az itt keletke-

zett földvár építői a szlávok voltak, de a település és az erőd igazi jelentőségét a honfoglaló magyarok megtelepedése után kapott, amikor két évszázadon át a közeli Duna jobb partja már bizánci felségterület volt.

Minden kétséget kizáróan bizonyítható, hogy Bács I. (Szent) István (uralkodott 995–1038) korától kezdve már megyeszékhely volt, és itt püspökség is létezett. Más szóval, Vajdaság mai területén Bács a legrégibb és legtekintélyesebb településnek számított a középkorban. Jelentőségét nem veszítette el azután sem, hogy I. (Szent) László király (1077–1095) elfoglalta Szerémséget, mert az a fontos kereskedő útvonal, amely Balkán déli területeit a közép-európai régióval összekötötte, Bácsban haladt keresztül. Annak csak következménye volt, hogy a városban országos hírv gabonavásárokat tartottak.

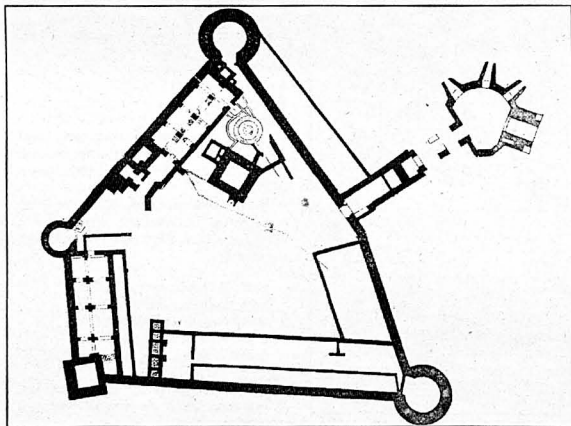
Nagyon tanulságosak annak az Idrizi nevű arab kereskedőnek a sorai, aki saját tapasztalatai alapján jegyezte le az alábbiakat.

„Aranyántól Bács, a Duna mentén 60 mérföldnyire van déli irányban. Bács ismert város és a régi nagy városok sorában említik. Van benne piacok és vásárok, iparosok és görög tudósok. Van megművelt földjeik és népes vidékeik. Az áruk benne mindig alacsonyak a náluk levő gabona sokasága miatt. Keve és Bács híres, virágzó városok nagy be- és kivitellel. Ezek Magyarország fontos városai, az összesek közül a legjobban vannak ellátva épületekkel.”

Ebből a XIII. századi jelentésből is látszik, hogy Bácsban gazdag közösség élt. Egy 1211-ből származó összefoglalás szerint a várispán alá tartozott két, nagyon fontos rév, a bececi és a futaki, azonkívül még Halász, Kér, Kesz, Lugas, Ond, Petend, Sárvár, Újfalva, Várfalva és Várnagy települések is. 1234-ben körház is működött, amelyet a ciszterciák gondoztak. 1316-ból maradt fenn az adat, hogy a városban ferences kolostor van, amely (ha nagyon szegényesen is) a mai napig megmaradt.

Az első szilárd anyagból épített várról 1192-ben esik említés. A ma látható várat – Henszlmann Imre művészettörténész szerint, aki a múlt század 70-es éveiben végzett ásásokat – 1338 és 1342 között építették, abban az időszakban, amikor a bács-kaolcsai érsekség széke üresen állt, illetve, amikor annak összes birtokait Róbert Károly király kezelte és ezek jövedelmét várépítésre használta fel. Alaprajza (képünkön) durva ötszög alakú, négy saroktoronnyal és egy, a falakon belül lakótoronnyal. Kapubejárata előtt előretolt erősség uralta a teret. A falak vastagsága két méter, magassága eredetileg tíz méter volt.

A török hódoltság alatt a várban török helyőrség tartózkodott és kiránszékük után teljes épségben került az osztrák császári csapatok kezébe. Sorsa a Rákóczi-féle felkelés idején pecsételődött meg, amikor a kurucok 1705-ben elfoglalták, és mivel megtartani nem bírták, felperzselték. Azóta csak pusztul, romlik, a környékbeliek az elmúlt majd 300 év folyamán építőanyagának bontották. Elhagyottan, siralmasan is még mindig őrzeli letűnt idők szellemét.



A bácsi vár alaprajza

MILLECENTENÁRIUM

„...A LEGTÁVOLABB VAN SZÍVÜNKTŐL MÁR BEHEGEDT SEBEK FELTÉPÉSE...”

A SZABADKAI (VOLT-NINCS) SZABADSÁGEMLEKMŰVEKRŐL

1849. március 5. Rendhagyó dátum Szabadka történetében. Ezen a napon megadották a város lakóinak, hogy önérvével megvédjék otthonaikat, saját és szereteteik életét a fenyegető ellenséggel szemben. Ez a többszempontosságú közösség 1848. március 15-e után kinyilvánította szimpátiáját a forradalom ügye mellett, és nem állt el attól még a vesztéses teli hónapokban sem, amikor Kossuthéknak Debrecenbe kellett menekíteniük a magyar kormányt. Épp ezért kezdtek tornyosulni a vihartelők Szabadka felett, amikor 1849 januárjában a Debrecenben székelő Honvédelmi Bizottmány Szeged térségbe rendeli vissza a Délvidéken állomásozó forradalmi haderőt. A visszavonuló honvédek nyomában ciszszárpárti szerb határőr- és más lázadó csapatok érkeznek, melyek január 21-én felldják Verbaszt, majd február 11-én elfoglalják a megyeszékhelyt, Zombor városát. Innen kiindulva 1849. március 4-én táborot ütnek a várostól nyugatra, mintegy 10 km-nyi távolságra levő kaponyai csárdá közelében. Céljuk: átvágni Észak-Bácskán, kijutni a Tiszához és Szeged alatt egyesülni a bánáti oldalon támadó csapatokkal. Szabadkát nem érte felkészületlenül ez a támadás. Már február 27-én megkezdődött a város felkasságának azonnali teljes mozgósítása, valamint a nemzetőrök felgyűrése, mégpedig nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül. Ennek legszembé példája, hogy a parancsnoki tisztelet a bunyevác Szárics Móric kapta, a nemzetőr és a szabadsapokat katonai kiképzését a szerb Veszelinovic Lázár irányította.

A Szegeden állomásozó IV. hadtestből Gaál László alezredes vezetésével egy dandártnyi katonaság érkezett a város megsegítésére. A szabadkai nemzetőrökkel kiegészítve 1849. március 5-én fényes győzelmet aratott az előrenyomuló szerb csapatok felett. A szabadkaiaknak (akik egyébként a dandár tartalmaként képezték) alig volt veszteségük. A rendelkezésünkre álló adatok szerint csak az olasz származású Paganini József tüzér százados esett el, akit a város saját hősi halottjának tekintett. Mely részvét mellett temették el a Zentai úti temetőben. Sírja fölé 1866-ban a város emeltetett sírmléket a következő felirattal: „A magyar nemzet szabadságharcában 1849-ik évi március 5-én Szabadka alatt Kaponyánál elvérzett Paganini honvéd-tüzérszázadosnak hazafiúi megemlékezésül úgybarátai!” Az emlékmű ma is ott áll a temetőben, nem úgy, mint az a másik kettő, melyeket 1899-ben, a felévszázados évtordulójának alkalmával emeltek az „örök megbékélés és az őszinte szeretet jegyében”

A milleniumi kultúrfelelősség szellemében Szabadkát sem kerülte el. 1890-ben egyházi kezdeményezésre megszületett a gondolat a kaponyai csata felévszázados évtordulójának méltó megemlékezésére. A kezdeményezést támogatták a szabadkai társadalom vezető egyéniségei is. Mamuzsics Mátyás prépost-plébános szervezésében a Pest városához címzett szálloda nagyerőművet megtartott összejövetelen bizottságot hoztak létre egy közteri emlékmű felállítására. Az emlékműbizottság elnökének a polgármestert, Mamuzsics Lázárt választották meg. A kezdeti, többéves meddő vajdást követően, 1898 végén felgyorsultak az

események. A díszelnökül megválasztott Schmausz Endre főispán kezdeményezésére az év december 5-én, az újravezetett emlékműbizottság ülésén, döntés született egy, a csata helyszínén, a kaponyai völgyet átszelő út mentén felállítandó emlékmű építéséről. A tervek elkészítésével Váli Gyula városi osztálymérnököt bízták meg, egyszersmind felhívást intéztek Szabadka polgáraitól az emlékmű költségeit fedező adakozásra.

Az adakozás oly kitűnő eredménnyel járt, hogy a következő év tavaszán, április 25-én, a bizottság javaslatot tett még egy emlékmű felállítására, mégpedig: „egy művészi kivitelű, méreteiben és szerkezetében nagyobb szabású emlékoszlop a város belterületén, a Nemzeti Casino előtti szabad parkírozott térségen és egy kisebbzerű emlékkő a fegyvertény színhelyén, Kaponyai térségnek megfelelő pontján.” Váli Gyula városi osztálymérnök és műszaki vezető előterjesztette az emlékoszlopok tervezetét is, melyet a bizottság elfogadott. Ezek szerint a Nemzeti Kaszinó elé egy kétlépcsős barokk stílusú emlékmű kerül: „Az oszlop teljes magassága a lépcsőzettel együtt 9,56 m. Az oszlopon 1 m magas cserkorszorított ágyúgolyón csőrrel kerdőt tartó Turul madár áll 1,70 m szélességben kiterjesztett szárnyakkal.” Az emlékoszlop oldalaira emlékeztető feliratok kerültek.

A kaponyai térségben egy 2,70 méter magas, ruszikaik fehér márványból készült obeliszk állítottak fel, egyetlen felirattal: „E térségben 1849. március 5-én GYŐZELMES ÜTKÖZETT VÍVATOTT A SZABADSÁGÉRT ÉS SZABADKÁÉRT.”

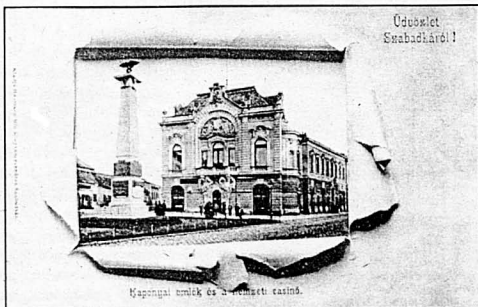
1899. december 3-án ünnepélyes keretek között felavatták az emlékműveket, de alig múlt el két évtized, a történelem forgószéke elsodorta mindkettőt.

Ma, amikor a nemzeti szocializmus (tév)eszméi lankadatlan hévvel ostromolják társadalmunkat és burjánzanak nemre és vallásra való tekintet nélkül szinte minden népelem sejtcsoportjaiban, talán nem árt felidézni néhai id. Frankl István közszé levele jegyzett, nyomtatásban is megjelenő (A kaponyai ütközet – Emlékirat, Szabadka, 1899) üzenetét a mindenkori szabadkaiak számára:

„Midőn tehát e napon keletünk győzelmi emléket emel és ünnepel, a legtávolabb van szívüinktől már beheggedt sebeink feltépiése; hisz a történet felszázados tanúsága mindnyájunknak megjelöli már a biztos utat... hogy

egymásért élve, halva egyvető munkával e hazát... nagyvá, boldogdaj és hatalmassá tegyük; hogy immár az idők ne tántaní zivatari cztán bennünket mindig együtt találjanak; hogy a jelenben őszinte szeretet, a jövőben minden reménység egybefonva, egybeforvva tartsa szívünket”.

Kár, hogy id. Frankl Emlékiratát kevesen olvasták és még kevesebben voltak azok, akik szót értek belőle. Talán elérkezett az idő, amikor a szélesközű gondolatok ismét értelmüket nyerik, a kizárólagosság és a hamisság, legfőképpen pedig a féligszagokra épülő „érvelések” végérvényesen vereséget szenvednek a józan ész politikájával szemben.



Szabadka belterén állt az emlékmű. Hátterében a volt Nemzeti Kaszinó (ma a Városi Könyvtár) épülete

BÁCSKA ÉS TEMESKÖZ NÉPE

A pozitívista történetírás nagy teljesítménye volt a századelő vármegyét bemutató, Borovszky Samu által szerkesztett kötetek megjelenése. A szép kivitelezésű munkákat máig kézikönyvként használjuk. Sajnos azt is el kell mondanunk, hogy az elmúlt nyolc és fél évtizedben hasonló tudományos vállalkozásra nem volt példa könyvkiadásunkban. Bács-Bodrog és Torontál vármegye egyes fejezeteit e vidék legjelentősebb történészei írták. A néprajzi összefoglaló fontos fejezete valamennyi kötetnek. Színvonalaszerűen változott, hogy kik készítették az egyes vármegyékben az ismertetőket. Feltételezzük, hogy a nagy munka elkészítésekor a szerkesztő, illetve munkacsoportja kérdőívet dolgoztatott ki, aszerint állították össze a munkatársak az egyes fejezeteket. Bács-Bodrog vármegye esetében a két kötetes könyv néprajzi fejezetének Bellosics Bálint, Móríc Zsigmond, Famler Gusztáv, Antonije Hadžić és Evetovics János a szerzője. Valamennyiük személye garantálta a színvonalat is. Bellosics Bálint ebben az időben már a bajai tanítóképző igazgatója volt, néprajzi munkásságát sokra becsülték kortársai.

Bács-Bodrog Vármegye Történelmi Társulatának tagjaként meghatározó szerepet játszott a vármegye a zombori múzeum gyűjteményének létrehozásában és gyarapításában. A buncyevácokról, magyarokról írt összefoglalóját még napjainkban is hasznosíthatjuk. Móríc Zsigmond két fejezetet is írt: a szlovákok, illetve a ruszinok néprajzáról. Munkássága e téren úttörő jellegű, hiszen hiteles néprajzi leírás vidékünk e két nemzetiségéről ő adott először. A Torontál vármegyét bemutató kötet sajnos nem éri el a Bács-Bodrog vármegye színvonalát. Néprajzi fejezetei is vázlatosabbak, mert szerzője kizárólag arra törekedett, hogy tehetségéhez mérten eleget tegyen a kérdőív feltételeinek. A monográfia készítésének idején Kálmány Lajos valószínűleg már nagyon beteg lehetett, bizonyára emiatt nem kérték fel, hogy ő is írjon néprajzi összefoglalókat a Bánság, Temesköz népeiről. Ennek ellenére a vázlatos összefoglalók napjainkban is jól hasznosíthatók, hiszen a bán-

sági magyarok, szerbek, németek, bolgárok néprajzáról a legújabb kutatások sem jeleskednek eredményekben. Egyes népcsoportok, melyek korábban meghatározó szerepet játszottak a terület néprajzában, végleg eltűntek, más népcsoportok pedig teljesen asszimilálódtak, hiszen a temesközi franciák, bolgárok népi kultúrájáról napjainkban kevés ismerettel bővíthetjük tudásunkat.

A monográfiák készítői a századfordulón is mindkét tájegység esetében arra figyeltek, hogy e vidéken sokféle népek laktak. Nemesak a nyelvi különbségek jellemezték az itt élőket, hanem népi kultúrájuk is lényegesen több hagyományos elemet őrzött még abban az időben. Még virágkorát élte a bácskai, bán-sági népviselet. A kivétel ezekben az időben kezdődött el a magyarok és a szerbek körében. A többiek esetében ez a folyamat néhány évtizeddel később, a harmincas években következett be. Nem csupán az öltözködésben figyelhetünk meg fáziseltolódást a különböző népcsoportok esetében, hanem a műveltség egyéb területén is. A szlovákok, a sokácok még napjainkban is igencsak ragaszkodnak népi kultúrájukhoz. Leggyorsabban a bácskai és a bán-sági szerbek urbanizálódtak. Természetesen az egyes népcsoportokon belül is vannak eltérések. Közismert, hogy a nyugat-bácskai magyar falvak: Gombos, Kupuszina, Dorozsló egészen a hatvanas évekig ragaszkodtak korábbi hagyományaikhoz. Ettől kezdve azonban lassan oldódni kezd szűréseken zárt világuk.

A néprajzkutatók eddig kevésbé foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy a világháborúk, a rendszerváltozások hogyan változtatják meg a hagyományos kulturális örökséget. Nehéz, s talán nem alkalmas ad a félreérthető politikai magyarázatokra, annak a kérdésnek a vizsgálata, hogyan éli meg egy nép, ha kisebbségi népből többségi vé válik, s mi történik azokkal, akik esetében fordított volt a folyamat. Az első világháború nemesak politikai változásokat hozott a népek életében, hanem jelentősen megváltoztak a gazdasági viszonyok is. Az agrárreform a többségi nemzetet földhöz juttatta, a magyarok pedig agrárproletárokká váltak, mert a földosztás következtében biztos munkalehetőségeket vesztek el. A létbizonytalanság és a szegénység miatt a bácskai és bán-sági magyar népi kultúra, éppen azért, mert sokan a nagyobb központokban kerestek megélhetést, gyorsan urbanizálódtak. A második világháború megtizedelte az itteni lakosságot. A németek kitelepítése pedig alapjaiban alakította át a népi kultúra szerkezetét. A bácskai, bán-sági népművelésnek a mezőgazdaság modernizációjában, a lakáskultúra korszerűsítésében a XVIII. század utolsó évtizedétől kezdve meghatározó szerepe volt. Szellemi műveltség tekintetében azonban, azt hisszük, ragaszkodott tradíciójához. Vajdasági népi kultúrájának átalakulásához az újabb földreform, a beszolgáltatások, a tanyák lebontása is alaposan hozzájárult. A hagyományos közösség felbomlását kétségkívül a nagy mezőgazdasági ipari forradalom okozta miféleképpen az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején. Lapunkban, a Bácsországbán, hónapról hónapra a bácskaiak és bán-ságiak népi kultúrájának alakulásával, hétköznapijával és ünnepeivel kívánjuk megismertetni olvasóinkat.



VALLANAK A CSONTOK

A HAJDÚJÁRÁSI KÖZÉPKORI TEMETŐ EMBERTANI FELDOLGOZÁSA

1991 és 1992 nyarán szinte egész Szabadkát és környékét lázba hozta egy nem éppen különös esemény: a kővágói (hajdújárás) ásatás. Nagyon sokan – ki kíváncsiságból, ki pedig azért, hogy gyarapítsa tudását – felkeresték a helyszínt, körüljárták a „parcellákat”, elbeszélgettek a régészekkel. Különösen az első évben folyt nagy erővel a munka, a Tartományi Műemlékvédelmi Intézet teljes csapattal vett részt (régészek, antropológus, zoológus stb.). Az ásatás – régészeti és embertani szempontból is – eredményesnek mondható: egy XII. századi templom romjait tárták fel. A templom körül több száz csontvázat szedtek fel. A földtől megtisztítva eredeti helyzetben sorakoztak egymás mellett. A szűkös templomudvarban rátemekkezés is volt, s gyakoriak az osszárú-mok (egy helyre összedobált és eltemetett csontalmazatok). 1992-ben már jóval kisebb intenzitással folyt a munka: a szabadkai múzeum szakemberei és néhány amatőr dolgozott csupán.

Az 1991-es ásatás csontvázanagát elszállították Újvidékre (egyelőre nem sikerült a nyomára jutni), így lényegében az 1992-es ásatás embertani anyaga maradt Szabadkán. Ezért nem is dolgozhattak fel a feltárt sírok csontanyagát teljes egészében, csupán 81 csontvázon végteztünk vizsgálatot. A temető egy része is feltáratlan maradt.

Kik voltak az itt eltemetettek?

„A múlt nem azonos azzal, ami megmaradt belőle: nem házalaprajz, kemence, árok, nyereg, zabla, szablya, cserépcédny, karperec, bár ezek is beletartoznak az egykori életbe. A múlt a mindennapi élet és munka, álmódzás, rettegés, felszabadult öröm és sötét félelem, szerelem és bánat, születés, menyegző, halál, másvilág. Ez az élet dermedt meg az ásatag leletekben” (László Gyula). A történeti embertan (antropológia) olyan kérdésekre keresi a választ, mint például az eltemetett egyén életkora, neme, jellegzetes betegségei, nyomot hagyó szokásai, családi összetartozás, rasszjellegek stb. Ezekkel az adatokkal egészül ki a régész munkája. Így kapunk átfogóbb képet egy-egy kor kultúrájáról.

Célunk röviden ismertetni mindazt, amiről a csontvázak „mesélnek”. (A különböző módszerekre, eljárásokra, számításokra, az egyes koponyá- és hosszcsontméretekre stb. azonban nincs módunk most külön kitérni.)

Mivel a csontok közepes megtartásúak, a 81 közül csak 68-nál tudtuk meghatározni a nemét (37 férfi és 31 nő volt). Sokan gyermekkorban haláloztak el (nemüket nem állapíthattuk meg, mert a nemi kétalakúság még nem volt eléggé kifejezett: minden csontváz „lányos”).

Az eltemetettek átlagéletkora 40 év volt. Tizenhat százalékuk még gyermekkorban meghalt. Ez a magas gyermekhalandóság alacsonyok számított abban az időben, mert nem ritkán a temető felét gyermeksírok képezték. A gyermekek átlagos életkora 7, a férfiaké 50 (ma 65), a nőké 43 (ma 74) év volt. A gyakori gyermekkori halálozás eredménye az lett, hogy akik túlélték ezt a kritikus időszakot, általában hosszú életűek voltak. A férfiak 50–60, a nők pedig 40–50 évesen haltak meg. Az életfeltételek és egyéb okok miatt a fiatal nők is nagy számban haltak meg (minden ötödik nő még a 20. életéve előtt).

Mi jellemezte még ezt a népességet?

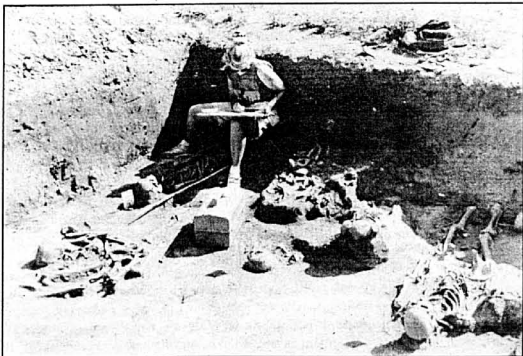
Koponyájuk közepes hosszú, keskeny, közepes magas és keskeny homlokú, arcuk közepes széles és közepes magas volt. Főülnézeten romboid és ovoid, hátulnézeten pedig ház alakú. Különböző (öröklődő) variációkat is megfigyelhetünk, mint például az ún. inkacsont jelenlétét a nyaksírtszonton, vagy a homlokosont közepén lefutó varratot, amely általában még gyermekkorban eltűnik.

A hosszcsontok hosszából meghatározható a testmagasság. A leg- több férfi és nő közepes testmagasságú volt. A férfiak 160–179, a nők 149–159 cm-esek. Többen voltak az alacsony termetűek, mint a magasak. Az átlagérték: 163 és 152 cm (Sjövold szerint számítva). A legalacsonyabb férfi 136, a legmagasabb 179, a legalacsonyabb nő 141, a legmagasabb 164 cm volt.

Adatainkat néhány (Szabadka környéki) középkori temető embertani anyagával hasonlítottuk össze. A legnagyobb hasonlóságot a verusitai (Nitrogénművelés területe) leletanyagával mutat, de kevésbé tér el a tőlünk északra előkerült anyagtól, mint a szálv leletektől. Ez a következtetés két okból kifolyólag csak feltételes: 1. habár hasonló körből valók a csontok, vizsgált anyagunk kis csetszámú; 2. az összehasonlítás tárgyát képező temetők földrajzilag (nagyon) messze vannak egymástól (például: Baja, Sopronbátfalva, Ptuj, Zalavár, Ohrid). Valamennyi előkerült csontváz feldolgozása sokkal megbízhatóbb eredményeket adhat.

A kőrbontani elemzéssel a paleopatológia foglalkozik. Ilyen megfigyeléseket nem végeztünk. Annnyit azonban elmondhatunk, hogy külső sérülések nyomai (vágás, törés) ritkán figyelhetők meg. Fogazatuk egészséges volt, ami az egészséges táplálkozásra enged következtetni: sokat rágtak, táplálékuk változatos lehetett: gabona- és zöldségfélék, vad, gyümölcsök, hal stb.

Néhány személynél összenőtt csigolyákat („blokk-csigolyákat”) tapasztaltunk. Nekik valóban nem hajlott a derekuk. Egy személy koponyája nagyon eltért a többitől. A fej rendkívül hosszú, keskeny, a nyílvarrat mentén tariszneren kiáll. Az ilyen koponyát csónakfejűségnek (scaphocephalia) nevezi a tudomány. A rendellenes koponyafejlődés következménye. Amellett, hogy az illető ilyen koponyalakkal nem tartozott a legszembek közé, krónikus fejfájással, vérkeringési, légzési és látási zavarokkal is bajlódott. Valószínű, hogy már fiatal korában megvakult, mert ez a betegség a látóideg sorvadásával jár. Egy másik koponyán a koponyalékelés (trepanáció) jelei figyelhetők meg.



A szakember papírra veti megfigyeléseit

AZ ŐSIDŐKTŐL 1848-IG

Megjelenés előtt Kanizsa monográfiája (Történeti rész, I. kötet)

Rövidesen megjelenik Kanizsa monográfiája történeti részének első kötete; ez a meghatározás eleve kilátásba helyezi a történeti rész második, esetleg további kötetét (köteteit), attól függően, hogy a szerkesztők és a kiadó közös megoldásban hogyan tudják tagolni a községtörténet újabb kori periódusát 1848 után.

A monográfia történeti részének első kötete ugyanis az ősidőktől kezdődően 1848-ig tárgyalja Kanizsa község (egykori) településeinek történetét. Ezek a települések nem egyforma sorsot éltek meg: egyesek egy (rövidebb-hosszabb) ideig léteztek, majd elnéptelenedtek, eltűntek a történelem itt dúló viharaiában; mások kitarítottak, szívósan ragaszkodtak a táj, a lét, a megmaradás néha igen mostoha körülményeihez: és mindig azok maradtak fenn, akik kitarítottak, harcoltak a megmaradásukért, nem pedig azok, akik feladták, elmenekültek, továbbáltak.

E települések történetéről korábban is írtak, de amit írtak, azt többnyire három tudós ember munkából merítették: Appel Ede, Dudás Gyula és Iványi István dolgozataiból. Közülük is csupán Appel Ede élt néhány éven át a múlt század végén Ókanizsán, jobban mondva az Ókanizsához tartozó Adorján faluban, de községi képviselő volt, részese a községi eseményeknek, és így ő írta meg, majd 1886-ban a szabadkai Bittermann nyomdában kinyomtatta KANIZSA ELSŐ, több szempontú, tehát monografikusnak tekinthető bemutatását: „Ó-KANIZSA NAGYKÖZSÉG TÖRTÉNELMI, HELYRAJZI, GAZDASÁGI, NÉPISMEI ÉS STATISZTIKAI ISMERTETÉSE”-T (kiemelés: DJ). Ahogyan a mű címében is olvasható, Appel volt az első, aki Kanizsa történetét kutatta és publikálta.

Appel helységmonográfiájának első része, „A község története a legkorábbi időkől napjainkig”, amelynek bevezető részében elmondja, hogy munkájához forrásul szolgáltak Popovits György néhai községi jegyző „ez irányú dolgozata”, a korabeli magyar enciklopédia, Katona István kalocsai egyházmegye történetét tárgyaló műve, „valamint a községi levéltárban levő egyéb apróbb főljegyzések”. Ezenkívül munkájának kifejtő részében hivatkozik még Jászay Pál és Bárány Ágoston országos, illetve megyei (Temes) történetére, a török hódoltság idejére vonatkozólag pedig Iványi Istvánra. Az a kép, amely a hivatkozott művek alapján Kanizsáról, annak múltjáról összeállt, igen elnagyolt, terjedelme alig év IV. Popovits György dolgozata is megkerülvén, nyilvánvalóvá vált az a tény, hogy levéltári forrást az akkori – korukbeli – ókanizsai történetének megírásához, talán a közvetlen koruk előtti évtizedeket kivéve – egyikük sem használt fel dolgozata elkészítéséhez. Appel azonban a régebbi időkötet illetőleg megemlíti, hogy szájhagyományra is támaszkodott.

A zentai születésű Dudás Gyula – Bács-Bodrogh vármegye miléniumi monográfiájának szerkesztője (és jórészt írója is) Kanizsáról és a hozzá tartozó településekről (Adorján, Oromhegyes) nem írt ugyan történeti áttekintést, mégis, vitacikkkel és más témájú tanulmányai révén Kanizsa és környéke múltjáról is sok adat került be a történeti köztudatba. Dudás már 1886-ban – tehát abban az évben, amikor Appel monográfiája Kanizsáról megjelent – tudott a Zentai László-féle pannonhalmi birtokösszeírást tartalmazó oklevélről, amelyben Kanizsát először említi. Tíz évvel később, a vármegyei monográfiában pedig hivatkozik Marsigli kanizsai földvárva vonatkozó 1694. évi régészeti leleteire; azt, hogy mennyire „jelen volt” Kanizsa területén, bizonyítja vitája Iványival, a középkori

Adorján lokációját illetően: szerinte ha Iványi megnézné Adorján és Oromhegyes fekvését, megbizonyosodna maga is arról, hogy az egykori, Árpád-kori Adorján a mai Tető- vagy Oromhegyes helyén lehetett.

De ha egyes részkerdeésekben Dudásnak igazsága is lehetett Iványival szemben, tény az, hogy Kanizsa és Martonos régészeti és levéltári forrásokon alapuló átfogó rövid történetét először Iványi István szabadkai tanár és történész írta meg. BÁCIS-BODROG VÁRMEGYE FÖLDRAJZI ÉS TÖRTÉNETI HELYNEVTÁRA című, öt kötetbe foglalt művének IV. kötetében, 1906-ban. Ez a helynevtár jelleggel fogva Kanizsán és Martonoson kívül számba vette és közölte a mai Kanizsa község határában a történeti előidőkben létezett helységeket, kezdve Adorjántól, Arnachtelkén Chintrinhalmán, Földváron, Gyumrinon, Gyékénytön, Horgoson, Nadislangon (Adorján elírt, elferdített neve), Ostorakon (egykori Vastorok), Pucson, Pusztageyházon, Suscviánon, Szalatornyán, Szatmáron, Szentpéteren át Tetőhegyesig (a mai Oromhegyes). Iványi az országos forráspublikációkban közzétett forrásokra, Pesty Frigyes helynévgyűjteményére, Fridrik Tamás adát tanító vármegyei földrajzi monográfiájára, és az önmaga által kikutatott levéltári anyagra támaszkodott; munkája alaposágát bizonyítja, hogy mind a mai napig forrásként használják az egykori Bács-Bodrogh vármegye területén minden helytörténeti kiadványhoz.

Az az igény, hogy immár fél évszázad elmúltával új, a levéltári források mélyebb, az ügyiratok szintjéig hatoló kutatását kellene elvégezni Kanizsa hely- és községtörténetének feltárása céljából, a hetvenes évek elején merült fel. A zentai Történelmi Levéltár, ahol akkor e sorok írója is dolgozott, felismervén elsőleges, helyi forrásanyaga hiányát, széleskörű tevékenységet alapított meg a hiányzó forrásanyag pótlására. A történeti felsőbb hatóságok levéltári anyagából, a szerbiai és a magyarországi levéltárakból több évtizedes tervszerű kutatással tárta fel és gyűjtötte össze – hiteles másolat, facsimile és mikrofilm formájában – a Kanizsa község helységeire is vonatkozó levéltári forrásokat. Persze mindent fel tárt és összegejtetni a mai napig sem lehetett.

Közben 1970-ben megszületett a monográfia gondolata; a községi képviselőtől beadott memorandum azonban csak tíz év után, 1980-ban ért célba: ekkor alakult meg KANIZSA MONOGRÁFIÁJA KIADÓI TANÁCSA ÉS SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA. A szerkesztőbizottság néha tévelygő, máskor céltudatos munkája eredményeként jelentek meg a kanizsai monográfia-füzetek: a régészet, az iskolák története, a munkásszolgálat krónikája, és két forráskiadvány. Azután elérkezett a jubileum: Kanizsa első említésének 900. évfordulója, de a monográfia, bár történeti része 1848-ig már összeállt, anyagiak híján nem jelenhetett. Az évfordulóra csupán egy válogatott forrásgyűjteményt tudtunk kiadni az ÜZENET segítségével (1993/9-10. sz.). Ez azonban tartalmában nem helyettesítheti azt a gazdag és eddig még nem közölt ismeretanyagot, amelyet a felkért történészkutatók feltártak, kritikai értékelés alá vetettek és tanulmányokban felhasználtak.

Kanizsa község története az ősidőktől 1848-ig felől a történeti települések múltját, az itt élt népek történetét és egymásra reagáló kultúráját: tényszerűen bizonyítja, hogy nem csak vagyunk, hanem voltunk is, leszünk is, ahogyan a múltban, más népekkel együtt, a jelenben, és a jövőben is, mindig harcolva magunkért, és a velünk együtt élőkért. Ha a történelem az élet mestere, im, ezt tanítja.

DOBOS János

HOGY BEPÓTOLJAM MULASZTÁSOMAT...

(Török István életmű-kiállítása elé)*

Vajdasági képzőművészekről szóló könyvemben, a Meztelen bohócban, sajnos nem foglalkoztam Török István munkásságával. Pedig a kezdetektől kísértem. Nádas-linóit, Vajdasági Nulláit kiemelt helyen közöltük a Symposionban. Sőt, emlékszem, akkor igen népszerű linóiról – Hartung tiszta grafikai suhíntásai és Pascal filozófusi nádszála között keresve a helyüket – írni is megkíséreltem. De, mondom, a későbbi évek folyamán, aktív képzőművészeti kritikus koromban, azt a korai próbálkozásait már nem követtek újabbak.

Most, hogy Palicsfürdőn majdhogynem egy utcában lakunk (aszatolomtól gyakran látom Van Gogh-szakállát, látom mikor indul óriás moziplakátjait festeni, napszámosi nagyformáival megbrikkolom), eljött az ideje, hogy bepótoljam mulasztásomat.

Már első találkozásunkkor említettem neki, szeretném átforgatni az egész anyagot, ráérosis szemrevételezni minden egyes képet. Azt csak éppen lezestem, mit is keresek valójában.

Volt ugyanis egy „látomásom” Török festészetéről. A hetvenes évek elején Magyarországra utazva, elhagyva Palicsfürdőt, rendszeresen megálltunk az országút melletti Ábrahám kocsmánál. Enni, pénzt váltani.

Azon a bizonyos napon már esteledett, mire odaértünk, megtelt homállal a nagykocma. Az sem kizárt, hogy hazafelé tartotunk, fáradtan, telítve művészeti élményekkel. A kocsmá falai rogyadoztak a szabadkai festők második vonalának éremlyit, ahogy mondani szoktam, magával a miázmával mázolt képeitől. Vacsora után, még jobban elnehezülve, iszogattunk egy ideje. A hátsó helyiségbe menet eltájolódtam kissé, valami szeparé-féleségben találtam magam. Minden bizonnyal a gang egy részét falazhatták a kocsmához, a meszelésen átütött a vert fal anyaga, a pingálók asszonyok mérgesen foszforoszakláló festéke. A szeparé is telítve volt képekkel.

E vázsnak között pillantottam meg azt a két-három Török-festményt, amelyek azon nyomban egy török-képpé álltak, komponálódtak össze bennem. Első pillantásra nem voltak jobbak, igényesebbek a többi képnél. Egyértelműen eladásra készült sorozatgyártmányokról volt szó.

Majdhogynem monokrom, fekete (feketebarna, feketeszürke) képek voltak. Olyannyira pasztózusak, hogy (minden bizonnyal a megvilágításnak, illetve hát éppen a homálnak köszönve) már-már informellé nehezedtek. Alföldi informel, mondtam szinte kiáltva, áthatolva a székek akadályán, a mind inkább csomósodni kezdő homályon.

Az ismert, megszokott ludasi táj. Ludaspuszta. Megrogygánód tanyarészlet. Igen, az a fal éppen abban a pillanatban ült le, folyt, ázott szét sárrá. Keveredett el a hóval. De festőnk valami miatt sohol sem engedte kirágyogni a hó, a mérs fehérségét. Elmosódásuk, elpiszkolódásuk alig elviselhetővé fokozódott. Sőt, az volt az érzésem, a főhordott, főlkubikolt anyag abban a pillanatban lecsuszán a vízszínről. Minden bizonnyal azért fixálta valami maga készítette kencefécével, mázsal-miazmával felületét, azért fojtotta le a porosukat, nehogy valahol megtaláljon indohelyi. Nehogy a nézők cipőjére csuszajonjan a tájsár... Igaz, az összeviszta kerítésék, görék, hambárók még összeveszesebb fogazata (amely mögött a semmi mozik magában) is valami váratlan – örök, a nádasok ismétlődő vonalként idéző megtartó struktúrákat képezett, vont; afféle védőhálóként, a képrekre.

Különös mód, az a néhány kép ott a gangfalon, éppen azzal, hogy semmiféle művészi (akadémikus, modern) vagy szociográfusi igényt, akarást sem jelzett, hanem csak a gyerekkor pusztáját, nádasát, a határZONA tövi-dékét, anyagait, az ezüstösen csillánó sarat, a barnásan rothadó léceket, nádtöteket (egyszer bontottam egy olyan élő-rothadó nádtötöt; érdekes mindenki csak a nádaszást tanulmányozza, senki sem szentelt figyelmet ennek a hihetetlen rothadásnak) akarta gyorsan, csuklóból feltapasztani – eladásra, éppen azzal tudott egyértelműen visszautalni Koszta és Tornyai, Konjović és Tóth Menyihért, Kubát és Petrik, Benes és Faragó művészetének alföldinek mondható dimenzióira...

A „látomás” mégsem volt képzőművészeti jellegűnek mondható. Nem festett tájkép volt az ott a gangon – amelynek akkor, abban a pillanatban mintha kidőlt, kinyílt volna a fala a pusztára, a nádasra.



Szabadka és környéke történetírójának (később még visszatérek hozzá) és Salomon Ferencz (a kanizsai könyvtárból hoztam került) Magyarországra a török hódítás korában című művének soraihoz, szavaiból állt össze, raktározódott el bennem már gyermekkoromban az a kép, amit ott annyira tanulmányoztam. Igen, pontosan az a török-kép volt az: a töviek felegetett nádasai szinte még füstölöttek rajta.

A durva redukció óvta meg a romantikától, a kelletnél több, nehezebb anyag (Petrik és Kubát is mindig több anyagot kukkol fel). És így egy pillanatra valami csodálatos, ám ugyanakkor ijesztő elementaritással merülhetett fel. Egyetlen művészeti, szociográfusi, néprajzi jelzés is eltérítette volna. Nem kellett semmit sem tennie, szinte semmit sem, illetve éppen ezt a semmit kellett felkubikolnia – elviselnie, neki is és a képek is: elég volt, hogy egy csurgói török.

Zavartan bölkszáztam vissza a gang csapdájából. És már robotunk is Újvidék felé.

Legközelebb arra járva, már felkészlésre az alföldi festészetből, Salomon könyvét is újraböngésztve, sőt képvisárlásra is elcsánva magam, siettem a titkos zugba. Voltak Török-festmények most is, ám az a török-képet már nem találtam.

Aztán ismét évekig nem volt Török-élményem, de csak most látom, azok a monokrom képek szinte teljes opuszá szerveződtek, szaporodtak képletzetben. Tehát, amikor palicsi polgárként immár összefutottam Törökkel az utcánk végében levő kis vasútállomáson (gyerekeink indultak Szegedre épp), a monokrom opusz kiásásának a reménye csillant meg a szememben.

(Később majd ezért vetődhetett fel az az ötlet is, hogy éppen Szekeres, a régész nyissa meg tárlatunkat. Meg minden bizonnyal azért is esett éppen Szekeresre a választás, mert nemrég a noszai iskolában járva, arra lettem figyelmes, hogy a gyerekek közül többen régészek szeretnének lenni. Régészek a pusztában, tündötem – és hol Petőfi Pusztá telenjét, hol Eliot Pusztá országát idézgettem fogódzól magamnak...)

TOLNAI Ottó

* Részlet a katalógus szövegéből

FOHÁSZ SZENT AMBRUSHOZ (1. rész)

*Honfitársak! ez a rövid élet
Úgy is keserűségek közt vész el,
Tehát: legyünk mindnyájan méhészek,
S édesítsük meg életünket – mézrel.*

A fenti lelkesítő mottó 1884-ből Göndöcs Benedek apát, gyulai lelkész és országgyűlési képviselő tollából származik. Róla igazán elmondható, hogy korának született polihisztorja, hiszen több mint egy tucat egyházi, még több történelmi és régészeti, ennél is több közművelődési és közgazdasági munka és szaktanulmány szerzője. Elismert gazdasági író. A nagyváradi születésű apátplébános különösen nagy irodalmi buzgalom fejtett ki a méhészet, gyümölcsstermesztés és helytanyerítés területén. Az apát szavaival élve, ezen mellék gazdasági ágakat „virágzóvá tenni minden igaz hazafinak kötelessége.” Mégis talán a méhészet volt az a szűkebb működési szakterület, melyet valóban szívvel-lélekkel művelt. Nevéhez fűződik az Országos Méhészeti Egyesület megalakítása is, melynek 1883-tól 1888-ig megbecsült elnöke volt. Útörő feladatra vállalkozott, mert Magyarország 12 000 községében szerette volna az említett mezőgazdasági ágazatokat meghonosítani. E nemes célok elérése érdekében időt, energiát és anyagiakat nem kímélve az ország számos törvényhatóságának megküldte a Pár órszinte szó című munkáját a méhészet, gyümölcsstermesztés és helytanyerítés melletti elterjesztése érdekében. Apostoli tevékenysége nagyban hozzásegítette a királyi helytartóknak azon törekvésé, hogy e három mezőgazdasági mellékágazatot meliből elterjessze és gazdaságilag vonzóvá tegye.

Szabadka város törvényhatósága is megajándékozta az említett nyomtatvánnyal, ám nem talván nagyobb visszhangra és érdeklődésre, hamarosan ad acta, azaz irattárba került. A levéltárban megőrzött és ránk maradt érdekes hagyaték mit sem vesztett mondanivalójából, melynek rövid méltatására a továbbiakban még visszatérünk.

Szűkebb pátriánk és Szabadka város gazdaságtörténeti múltjának részletesebb feltárása szempontjából érdemes behatóbban foglalkozni e munka gerincét képező méhészetrel, annál is inkább, mert történeti fejlődését homály fedi. Egy bizonyos: ősi mezőgazdasági ág, és keletkezése időpontját szinte lehetetlen pontosan meghatározni. Méltányóvan hátratalán szorgalmát és ebből erőre használt, az ember igen korán háziállottá a méhet szinte az egész világon. Vidékünkön a középkorban már általánosan elterjedt mezőgazdasági ág (nem mellékként, és a későbbi korokban) és a méheket mind dézsmaprédat törvénybe is iktatták. Ezt igazolja Mátyás király 1481. évi dekrétuma (tötdiki decretum), melynek első cikke (Miből járjon a dézsma?) a következőket rendel el aiatvalóink: „Először is a fópap urak és egyéb egyházi személyek, kiknek dézsmájuk van, az ország régi szokása szerint semmi más dologból se vegyenek dézsma, mint csak borból, gabonából, bárányokból, méhekől, kölesből, rozsából, árpából és zabból.”

A török hódoltság korából származókkal is kifejezhető adatok birtokában immár teljesebb és kor méhészetéről alkotott kép. Az 1570-es és 1578-as évi részletes összeírások (defter-i muhasall-i) tanúsága szerint a szabadkai nahije (Nahije-i Sobotka) területén a méhészet magas szinten műveltetett. E közigazgatási terület rájaja a sokféle egyéb adó és illeték mellett kaptárterületet is köteles volt fizetni hűbéri járadék gyanánt. A lakosság cukorellátottsága a fejlett méhészet biztosította. A kaptáradó méhkasokért két akce volt. Ennek alapján a kaptárak száma a bejegyzett adó összegének fele... Egy háztartásra általában hat kaptár jutott. Az 1570-es összeírásban 66 helység van feltüntetve 319 „hitetlen” (reaya) adófizelővel (hane), mely szám alatt a családős és háztartása értendő, kik a szambavért 365 méhkasért 731 akce (akce) pénzt (akce = legkisebb török ezüst fémpénz, mely a VI. század közepén Budán két magyar

Helység	1570-ben			1578-ban		
	Adófizető (hane)	Tized (akce)	Kaptárak száma	Adófizető (hane)	Tized (akce)	Kaptárak száma
Szobotka	5 és 60 szállás	200	100	48	550	275
Madaras	42	50	25	42	850	425
Kis Bajsa (Topolya)	14	14	7	21	320	160
Nagy Bajsa (Bajsa)	6	16	8	26	250	125
Kis Hegyös	6	16	8	19	30	15
Tornos	3	12	6	26	210	105
Mélykút	2	14	7	14	100	50
Budi	–	–	–	–	–	–
Baymoka (Bajmok)	–	–	–	20	550	225
Pálegyház (Palics)	–	–	–	9	192	96
Ludas	–	–	–	28	900	450
Csontaver	–	–	–	27	750	375
Kelebe (Kelebia)	–	–	–	17	330	165
Nagy Fényi)	–	–	–	14	300	150

A méhkasok számának területi megoszlása a nahije egyes helységeiben

dénárt ért) fizettek. Az 1578-as összeírásban 52 felsorolt helység szerepel 723 adózóval. A méhkasok száma 4527. Az adóterhek összege 9054 akce.

A török korszak végével vidékünk méhészetének ún. aranykora le is zárult. A méhészet történeti kronológiájának következő láncszemét egy 1702-es évi összeírás képezi. E szerint Szabadkán mindössze 26 méhkas vettek nyilvántartást. A visszaesés szembetűnő, annyira, hogy az 1748-as évi Szent Mária szabadalmazott kamari mezőváros adókövetési összeírásában a méhek rovata kitöltetlen.

Érdekes korabeli adat, hogy 1758-ban már létezett a városi méhek felügyelője is évi 15 ft. fizetéssel és természetbeli illetményel. A kaptárak számáról nem szól a jelentés. Egy 1780-as kimutatás szerint a város 36 ft. dézsmát fizetett meg az összeírt méhköpek után. Az 1870-es és országos statisztikai kimutatás már részletes, és vármegyénkire nézve is értékes adatokkal szolgál. E szerint Bács-Bodrog vármegye területén jegyzett kaptárak száma 10 275. A sz. kir. városokban a megoszlás a következőképpen alakult: Baja 19, Zombor 124, Újvidék 92, Szabadka 593 kaptárral. A vármegye többi területén összesen 9447 méhkaptárt lajstromoztak. (Budapesten a kaptárak száma 221.) A statisztikai adatok országos szinten sem hízölök, hiszen a kamara kerületén mindössze 44 000 méhkas számlálattal össze. A lejtő adatokat összegezve e kimutatás szerzője végül meg is jegyzi: „E legutolsó szám különös figyelmet érdemel; mert tekintettel arra, hogy a méhtenyésztés aránylag a legnagyobb hasznot hajtja s hogy hazánk a méhtenyésztésre igen alkalmas, csakis népének e téren való tetlenségét mutatja.” Szabadka esetében a kaptárak viszonylag magas száma hízölök, bár családó mutató, mert – ha figyelembe vesszük, hogy városunk lélekszáma ekkor már meghaladta a félészázezt (az 1870-es népszámlálás szerint Szabadkának 56 323 lakosa van) – a kaptárak száma mégiscsak elenyésző.

(Folytatjuk)



A szabadkai méhészek első kiadványának 1. száma (1906)

Az első becskerei könyvkereskedés

1843 májusában nyitották meg könyvesboltjukat a Bettelheim-testvérek

A Bettelheim-testvérek Aradon még 1825-ben megalapították „könyv-, mű- és írószerekkereskedésüket”, amely csakhamar jó hírnevet szerzett a cégnek, hiszen úgyszólván nem volt könyvkereskedés, amely azt szerteágazó összeköttetések révén be nem tudták volna szerezni az olvasóknak. Ott elő lehetett fizetni minden bel- és külföldi lapra és folyóira, amellyel az akkori könyvnyászték is számított volt. A szépirodalomig, az ifjúsági könyvektől a szótárakig mindenük volt. Mai szemmel nézve akkori választékukat, túlzás nélkül mondhatjuk, hogy európai színvonalú céget tartottak. Ezt a Bettelheim-testvérek nem is tagadták. „Számos összeköttetésünknek fogja minden művelt nyelvetk iradalmi általunk jutányosan és gyorsan megszerezhető” – hirdették számlájuk fejjén. Az 1840-es években a szépen fejlődő, tekintélyes cég már könyvkiadással kezdett el foglalkozni, s népszerű kötetek megjelentetését pénzelte. Miután a cégnek már volt megfelelő tőkéje ahhoz, hogy tevékenységét más városra is kiterjesse, a Bettelheim-testvérek 1843 májusában Nagybecskereken nyitották fióküzletet. Ez a vállalkozásuk több szempontból is letálatol volt, hiszen Torontó térsége akkori székhelyén még nem volt könyvkereskedés (ami üzleti szempontból rendkívül előnyös volt!), viszont ott székelt a megyei adminisztráció, s ott már létezett egy vékony értelmiségű réteg, amely – mint Pleitz később nyomaadlapításai kérelmében fogalmazott – „hasznos könyvek olvasását szükei kézi számítja”. Ugyancsak kedvező körülménynek számított, hogy a Bettelheim-testvérek rokonai kapcsolatokat fűztek Salamon Fetterhez, a jóhírű fúttai kereskedőhöz. Kihaszánva ezt a kedvező körülményt, Bettelheimék 1843 májusában a fúttai Fetter-féle házban (a mai Beograd Áruház épülete) nyitották meg fióküzletüket – az első becskerei könyvkereskedést.

Bettelheimék kezdetől fogva azon fáradoztak, hogy a megyeszékhelyen két fontos ügyfelet, két viszonylag nagy megrendelőt nyerjenek meg maguknak: Torontó megye adminisztrációját, valamint Nagybecskerek város magisztrátusát. A levéltári adatok tanúsága szerint ez sikerült is nekik, hiszen már az 1848 előtti (városi és megyei) levéltári állagban több Bettelheim-számlát találhatunk, amelyek főleg irodai felszerelés, meg különféle őrlopok beszerzésére vonatkoznak.

A Bettelheim-cég sikeres működéséről ad tanúbizonyságot az akkori becskerei művelődési élet egyik szívszövege, Debreceeni Bárány Ágoston is, aki egyik leveleiben azt írta róla, hogy „a szemléletmást ebredező szellemi élet sikerésán is táplolja”. Miután a becskerei fióküzlet sikeresen beindult, a tulajdonosok lassan terelvényestien kezdtek tevékenységét, kiterjesztve azt a könyvkiadásra is. Igen fontos tény, hogy Bettelheimék ezzel megkönnyítették a helyi szerzők műveinek kiadását is. Ebből az 1848 előtti kiadói tevékenységéből elegendő csupán egy címszót kiemelni. 1845-ben – Aradon és Nagybecskereken – a Bettelheim-testvérek kiadásában jelent meg az Aradi újsómszer. A kötet a szerző nevét ugyan nem jegyzi, de Bakó Jenő feltételezése szerint az Vajda Péter szerzavta tanár volt. A könyv egyébként szakavatott módon magyarázza, miként kell megtanulni úszni.

A becskerei Bettelheim-cég 1848 előtti tevékenységével kapcsolatban meg kell még jegyezni, hogy a budai Egyetemi Nyomda könyvbizományaosa volt.

A szabadságharcot követő években a fúttai könyvkereskedés nagy lendülettel dolgozott tovább. 1851-től kezdve az üzletet Franz P. Bettelheim egyedül vezette és fejlesztette tovább. 1851. január 4-én Nagybecskerek egy német nyelvű hetilapot kapott, a Gross-Becskekerek Wochenblattot, amelyet Pleitz Ferenc Pál nyomtatott és szerkesztett. Ezt a kedvező körülményt Bettelheim kezdte elő fogva ki is használta, és a lapban igen gyakran találkoztunk apróhirdetéseivel, amelyekben a legújabb irodalmi művekre, kiadványokra, vagy lapokra hívta fel a becskerei olvasók figyelmét. Gyakran egész oldalakon hirdette könyvjátszóit. 1852-ben nyitotta meg a becskerekiek előtt 416 kötetes kölcsönkönyvtárát; a későbbi könyvvállománya már 1240 kötetre szaporodott, s a becskerekiek szívesen látogatták, mert időről időre – saját bevallása szerint – „a legújabb irodalmi műveléssel” gyarapította. Budapesten, az Országos Széchényi Könyvtárban őriz kölcsönkönyvtárának 1865-ből származó, nyomtatott katalógusát. A 60 oldalas, zöld borítójú füzetecske 1756 címszót tartalmaz, s értékes adatokat szolgáltat az egykori becskerei olvasók ízléséről.

A könyvesbolt egyik jövedelmezőbb vállalkozása a tankönyvek beszerzése volt. Nagybecskereken 1846-ban nyitl meg a piaristák vezetése alatt álló gimnázium és a tankönyvetek a diákok jobbára Bettelheimnél vásárolták. A könyvkereskedés fő időnye szeptember-októberben a tankönyvek eladásával kezdődött és karácsony táján tetőzött, amikor eladásra kerültek az ajándékozásra alkalmas szezonárak: a gyermekkönyvek, a pazar kivételével az imakönyvek, a díszes kötésű fényképalbumok, a nyomtatott, újví alalmi üdvözlőlapok, nem utolsósorban pedig a különféle „minden it használatos nyelven” nyomtatott kalendáriumok, amelyekből néha 50 féle is volt. Bettelheimék a gyermekek részére bádogból és fából készült játékokat is tartottak, amelyeket „a legnagyobb német gyárból” szereztek be.

Kiadói tevékenységük is figyelmet érdemel. Nagybecskereken ugyanis tíz-egynéhány kötet megjelentetését pénzelték, ezek között Schwicker Henrik művét a Temesi Bánság történetéről, továbbá Hölz Lőrinc több szerzeményét.

Negyedszázados gyümölcsöző munka után Bettelheimék 1868-ban szüntették be becskerei tevékenységüket. Amint az egy általuk kiadott köriratról kitűnik, ebben családi okok játszottak közre. Bettelheimék Nagybecskereken a 25 év alatt (1843-1868) áldásos kulturális missziót végeztek, és jelentősen befolyásolták a város akkori művelődési életét. Mondhatnánk, kitörölhetetlen nyomot hagytak Becskerek művelődéstörténetében. Ettől eltekintve az utókor esetükben nem bizonyult sem hálnaknak, sem emlékirtozónak. Ugyanis, két évvel ezelőtt, az első becskerei könyvkereskedés megnyitásának 150. évfordulóján a (ma is létező) Fetter-féle ház falára nem került emléktábla. Sőt, erről a jubileumról még alkalmi újságcikkben sem emlékeztek meg.

BETTELHEIM-TESTVÉREK		ARADON	
könyv-, mű- és írószerekkereskedésből			
<p>1. Irodalmi és tudományos művek 2. Népszerű irodalmi művek 3. Szépirodalmi művek 4. Gyermekkönyvek 5. Imakönyvek 6. Fényképalbumok 7. Üdvözlőlapok 8. Kalendáriumok 9. Játékok 10. Különböző nyelven írott művek 11. Különböző nyelven írott kézikönyvek 12. Különböző nyelven írott kézikönyvek 13. Különböző nyelven írott kézikönyvek 14. Különböző nyelven írott kézikönyvek 15. Különböző nyelven írott kézikönyvek 16. Különböző nyelven írott kézikönyvek 17. Különböző nyelven írott kézikönyvek 18. Különböző nyelven írott kézikönyvek 19. Különböző nyelven írott kézikönyvek 20. Különböző nyelven írott kézikönyvek</p>			
1843. május 4.		1843. május 4.	

Egy cégjelzéses számla 1869-ből

A ZSIDÓSÁG LETELEPEDÉSE ZENTÁN

(Vázlat)

Habár Zenta a bácskai Tiszavidék többi településeivel hasonlóan mindig is a népek országútján feküdt, a zsidóság – legalábbis eddigi kutatásaink szerint – viszonylag későn jelent meg vidékünk etnikai-vallási térképén. Az egykori tiszai határ-örvidék pusztáinak újratelepülési-telepítési folyamataiban azonban – igaz, az utolsók között – ők is bekapcsolódtak.

Zentán a XVIII. század utolsó évtizedeiben zárkóztak fel a már itt élő szerbek, magyarok és asszimilálódott tótok mellé. A bácskai zsidóság zöméhez hasonlóan Lengyelországból, Cseh- és Morvaországól, Burgenlandból, valamint Magyarországról és nyugati részeiről érkeztek. Kevés konkrét idegőv adat áll rendelkezésünkre, amely alátámasztaná a fenti általánosítást; egyes, ebben az időben jelentkező családnevek azonban ezt látszanak igazolni (Krieshaber, Pollák, Práger).

A velük kapcsolatos császári rendeletek, korlátozó, diszkriminatív intézkedések miatt a kereskedelem különböző formáin és néhány hiányszakmán kívül kevés más foglalkozás közül választhatnak. A szabad királyi városok, valamint a kiváltságos mezővárosok – mint amilyen ebben az időben Zenta is – külön is korlátozhatták az idegenek letelepedését. Korabeli jegyzőkönyvek viszont, arról tanúskodnak, hogy Zenta közigazgatása nem gördített komolyabb akadályt a zsidó kérelmezők elé; hacsak nem ebbe szerveződő szakmáról volt szó, ahol a státútum külön kitételeként szerepelt a keresztény „religió” mint feltétel. Egyébként a zsidó kereskedők és mesteremberek a szokásos lakostási illeték befizetése mellett és „szokatlan”, ún. túrmei adóval terhelve megtelepedhettek a városban, de ingatlant – házat, földet – továbbra sem vásárolhattak.

Jelenlétükkel fontos hiányt pótolnak: beindították, felélnékítették az áruforgalmat. Az itt élő magyarok és szerbek ugyanis az egyes kézművesszakmákat leszámítva elsősorban a mezőgazdaság és a háziaszat felé orientálódtak. Így történhetett meg, hogy a XIX. század elején nem volt állandósult terményfelvásárlás. A gabonafelesleg, a nyersbőr, a gyapjú átvétele esetleges, pedig a napóleoni háborúk következtében különösen a mezőgazdasági termékek iránt ugrott meg a kereslet. Ennek köszönhetően nőtt ki aztán az itt élő zsidóság egy része a háló, batus kereskedő gyermekcipőjéből, s vált viszonylag jómódú felvásárlóvá vagy boltossá.

1822 körül a 13 044 lakost számoló Zentán 179 zsidó élt. Ekkor már volt külön temetőjük, zsinagógájuk, tehát egy szervezett hitközösség – kehlá – figyelhetünk meg; 1845-től pedig a meglévő magániskolák – héderek – mellett már felkezesi iskolát is működtettek.

A magyar reformmozgalom többek között a zsidóság egyenjogúsításának kérdését is felvetette, an-

nál is inkább, mivel a magyarországi zsidók jelentős része készséget mutatott az asszimiláció felé. A szabadságharc bukása azonban megakadályozta, hogy az 1849-ben megszavazott törvény életbe lépjen. Mégis e viszonyulás tükrében figyelhető meg a zsidóság többségének kiállása a márciusi forradalom mellett; a zentai közösség 36 tagja (köztük Ullmann főrabbi) vérelv áldozott a kosuthi eszméknek.

A múlt század 60-as éveitől kezdődő számbeli gyarapodás valószínűleg az újabb – Galiciából érkező – bevándorló-hullámmal magyarázható. Erre mutatnak ugyanis egyes korabeli újságcikkek, melyek lelcisnylőn, megvetően szólnak az ágrólszakadt, szinte semmi nélkül érkező „lengyel zsidókról”. 1910-ben a helybeli lakosság mintegy 4,5 százaléka (1327 fő) zsidó. S habár a zentai zsidóság továbbra is exogám – más helyről nőül vagy másból meg férjhez –, a rendelkezésünkre álló adatok szerint egyre több az itt születettek száma. Számban utánuk következnek az Adáról, Péterrévről vagy Makóról áttelepültek. A többiek származása igen szétszórt; az adatok Magyarország és Galícia különböző településeire vezetnek vissza bennünket.

A német, majd a magyar nyelv egyre inkább otthoni, illetve zsinagóga használatra utasította az addig anyanyelvüket használt jiddist. A Zentán meglepő zsidóság azonban korántsem alkotott olyan homogén, zárt közösséget, mint amilyennek egyes sztereotípiák beállítani igyekeztek. Míg a különböző felekezeti, jótékony célú egyesületek úgy-ahogy áthidalhat az itteni zsidóságon belül is megfigyelhető, vagyoni eltérések által okozott szakadékok, addig a vallás tekintetében létező osztozás figyelhető meg. A liberálisabb felfogású neológok jobban hajlottak a társadalmi beilleszkedés szélsőségesebb formái felé, mint amilyen a kiterés – vagy „csupán” az etnikai-nyelvi beolvadás. Másrészt a konzervatívok és ortodoxok igyekeztek megőrizni úgy etnikai mint vallási identitásukat. Utóbbiak sorát szaporították a házidok, akik a nyugati és közép-európai zsidóság által elfogadott askenáiz imarend és héber kiejtés helyett istentiszteletükben a szefárdot részesítették előnyben, olyannyira, hogy 1928-ban külön imaházat emeltek s a már meglévő temető mellett saját parcellát vásároltak.

A zentai zsidóság elhurcolása és többségének fizikai megsemmisítése során a hitközségi nyilvántartás java is eltűnt, így nem áll módunkban alaposabb kutatás nyomán feltárni a zentai zsidóság gyökereit, mint ahogyan erre sor került az itteni magyarokkal és szerbekkel kapcsolatban. Sajnos, távozásuk irányára annál pontosabban dokumentálható: Auschwitz, Bergen-Belsen...

PEJIN Ágla



VISSZATEKINTŐ

DUDÁS Gyula

A RÓMAI SÁNCOK.*

(Adalék Bács-Bodroghmegye hajdanához.)

Korunkat per eminentiam bizonyos egyetemes történelmi érzék jellemzi. Úgy látszik, hogy a történelmi kutatás kulturai életszükségletté vált, mert minden nemzet, még a legkisebb is, soha a történelemre annyit nem hivatkozott, mint ma. Minden, a jelen század, sőt alig pár nappal ezelőtt új életre vergődött ország történelmére s történelmi jogaira hivatkozik; büszkén mutat multjára, s bizony jaj lenne azon népnek, mely annyira ágról szakadnak mutatkoznék, hogy legalább pár százados multnak tisztos emlékeire megnyugtatólag nem tekintene. A politikai szereplésre való jogosultságot minden nemzet történelméből iparkodik kimagyarázni; s ez – főleg manapság – kétségekívül biztos támpont. Innen van, hogy korunk historiai irodalma felette gazdag s a kutatás mindenfelé általános.

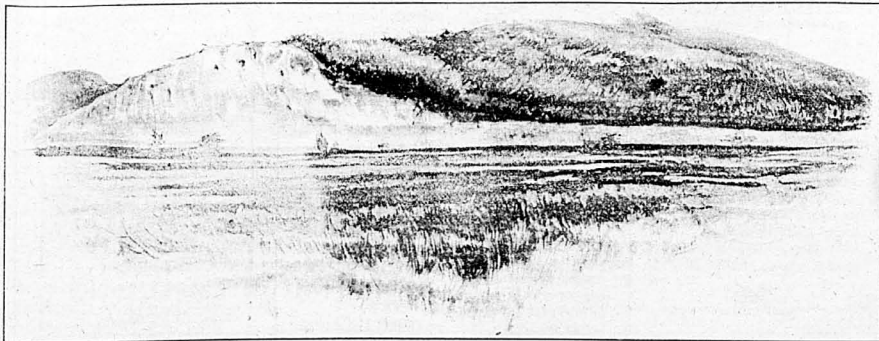
A régészeti szempontból fontos emlékek, mint a történet élő dokumentumainak tanulmányozása természetesen kapcsolatban halad magával a történetével. Mert a régészeti kérdések megfejtése a történet bővítését jelzi, minél több régiség fejtetik meg, annál előbbre vitetik a történeti látkör.

Hazánk különböző részeinek őskorát borító homály, honi tudósaink földtani és régészeti buvárlatai folytán naponkint oszolni kezd. Egyesek és egész társulatok kitaró működése főleg az egykori római provinciák földrajzi és históriai állapotának felderítését már jó részben előlédzte, bár egyes kérdések tisztázása még sok időbe és sok fáradságba kerülend. A római provinciákon (Pannónia és Dacia) kívül eső, barbar lakta területek praehistorikus tanulmánya azonban jóval hátrább vagyon. Nem mintha ezen részek tanulmányozói nem akadtak volna, hanem mivel e vidékeken jobbra bínyózik maga a tanulmányi alap. Nincsenek emlékek, vagy

ha vannak is, nem olyanok, melyek subjektív jellegöknél fogva a tanulmány bizonyos kiindulási pontjául szolgálhatnának.

A Tisza-Dunaköz vidéke előkori történet dolgában az ország azon részeihez tartozik, melyekben a legkevesebb a régészeti emlék, s melyekről legkevesebb írott forrás szól. Csak két számbavehető előkori emléke van e vidéknek, két olyan emlék, melynek megfejtése még eddig csak részben sikerült. E két emléket köz néven római sáncoknak hívják. Az egyik a Tisza közöl az, mely Ujvidéktől egyenes vonalban Tisza-Földvárig húzódik, s melyről tudós régészünk, Rómer úr, kimutatta, miszerint az csakugyan római eredetű. A másik az u. n. nagy római sánc Apatintól indul keletnek szabálytalan, mintegy 25 mértföldnyi vonalban a Ferencz-csatornával majdnem párhuzamosan, Goszpodince falu határáig, honnan északnak fordul s Ó-Becse irányában vész el. Ez az előbbinél jóval alacsonyabb, s magassága váltakozó. Egész vonala épségben ma már nem áll fenn, sőt több helyütt a külső behatások a föld színével egyenlővé tették. Temerinen alól, mint autopsia alapján állíthatjuk, a sánc-part (agger) magassága nem haladja már meg a fél métert, szélessége pedig nem több sehol négy méternél. A sánc egész vonalán a legnagyobb magassága két, s a legnagyobb szélesség a hat métert sehol nem haladja meg. Kő vagy egyéb épületanyagra cleddig egész hosszában tudunkkal egy helyütt sem akadtak, és a befolyást mutatják, melyet a rómaiak a szomszéd barbar népekre az értékjelző dolgában is gyakoroltak. Nagyon is sok példa van arra, hogy a barbárok forgalmi eszközül a római pénzt elfogadták, sőt itt-ott utánozták is.

* Megjelent a Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat Évkönyvének első füzében, 1885-ben, Zornbórn. A részletet a korabeli helyesírás szerint közöljük.



A nagy római sánc egyik szakasza

(Wessel Jenő rajza után – Forrás: Dr. Borovszky Samu szerk.: Magyarország vármegyéi és városai – Bács-Bodrogh vármegye, II. 50.)

AZ ELSŐ SZABADKAI NYOMDÁSZ NYOMÁBAN

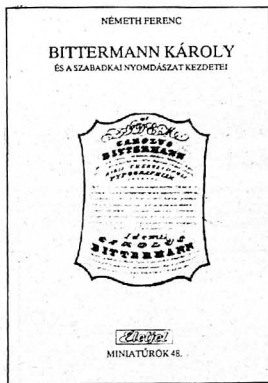
Németh Ferenc: *Bittermann Károly és a szabadkai nyomdászat kezdetei. Eletjel miniatűrök 48., Szabadka, 1994.*

Örömmel fogadjuk, hogy a szépirodalmi kiadvány mellett a Vajdaságban továbbra is egyre több helytörténeti, illetve honismereti jellegű munka lát napvilágot. A különböző alapítványok és könyvkiadók pályázatainak nem egyszer nagyszámú kéziratral jelentkezik az egyéb területek művelői is. Ebből legalább két fontos következtetés vonható le: az alkotás megszállottainak cselekvőképességét teljes egészében semmilyen társadalmi rendellenesség nem béníthatja meg; a megjelent munkák arra döbbenetnek bennünket, hogy csakis a gyökereket lehetetlen ismerhetjük meg igazán a múltunkat, a jelenünket.

Németh Ferenc egyike azoknak, aki türelmes, alapos munkával és gyökereket forrásaira folyamatosan derít fényt és a felkutatott, főleg levéltári, könyvtári stb. adatokat – már sok éve – különböző folyóiratokban, lapokban stb. adja közre. Szélesebb körökben is nagy feltűnést keltett az 1993-ban megjelent A torontali szönyeg című könyve, amely a bánáti szönyegzőves neved száradást összegzezi. Németh Ferencet főként bánáti tárgyi történeti kutatásairól tartják számon, de Bittermann Károly (1805–1869), az első szabadkai nyomdász működése kezdeti korszakának feltárásával a bácskai helytörténeti értékek megőrkítésére terén is maradandót alkotott.

A szerző munkája a bevezető rész után Pintér János nyomdaalapítási kísérleteit (1843–1844), Fuchs János Adolf próbálkozásait (1843–1844), Bittermann Károly életútját, valamint kérelmét (1842–1844), privilégiumát (1844), a nyomda beindítását (1844–1847), a nyomdász 1848. és 1849. évi tevékenységét, végül a cég további sorsát öleli fel. A gazdag lábjegyzetekkel ellátott kötetet gondosan kiválasztott képmelkéletek, faksimilék zárják. Közülük feltétlenül ki kell emelni az 1844. március 7-i dokumentumot, amely Bittermann Károly nyomdai kiváltságáról ad hírt, és az 1848-ban nyomtatott Honunk Állapotát, amelyet az első vajdasági magyar újságként jegyeznek.

Németh Ferenc munkája természetesen nem összegezhette maradéktalanul (nem is ilyen céllal készült!) Bittermann Károly tevékenységének kezdeti időszakát, mégis hézagpótló értéke, szélesebb vonatkozású művelődéstörténeti jelentősége vitathatatlan.



A könyv címlapja

U.I. A szerző könyvének 44–48. oldalán a szabadkai bibliográfia első kötetének pótadásra 15 db 1848/49. évi Bittermann-nyomtatvány jegyzékét teszi közzé. Ehhez hozzáteszük, hogy több évvel ezelőtt a Magyar Országos Levéltárban Tarsoly István és e sorok írója is legalább ennyi 1848/49-es nyomtatványra bukkant, de a szabadkai bibliográfia összeállítói akkor úgy érveltek, hogy löbbségük a bibliográfia szakmai követelményeinek hiánya miatt (például, mert csak egy oldalból áll stb.) nem kerülhet be a kötetbe.

M. L.

TEPLOMOK, SZENTEK, IMÁDSÁGOK

Silling István újabb könyvéről

Bálint Sándor nemcsak a szegedi népet kutatójaként írta be nevét a magyar néprajztudomány nagykönyvébe: munkássága a laikus népet kutatásában is úttörő volt. Nagyaranyú tevékenységét a harmincas években kezdte el. A második világháború után a marxista tanokat valló magyar tudományosság nem kedvezett e munkásságának. A hetvenes évek végén megdőbberést és elismerést váltott ki Erdélyi Zsuzsannának az a gyűjteménye, melyben a magyar archaikus imádságokat tette közzé. A könyv nagy sikere is valószínűleg elősegítette, hogy egyre többen kezdték vizsgálni a népi vallásosságot.

Kupuzsina lakói arról ismertek, hogy napjainkban is ragaszkodnak a hagyományos népelethez. Minden bizonylan az is, akárcsak jó lelkipásztora, hozzájárult ahhoz, hogy a vallásos népet szép hagyományait napjainkban is gyakorolják. Ebben a közegeben nőtt fel, eszmékedett Silling István. Diákkorában vele is megtörtént, hogy furszállották beszédét. Talán a mások által meg nem értett másság is arra készítette, hogy feltárja ennek a másságnak megannyi szépségét. A balladákkal egyidejűleg kezdte gyűjteni a népi imádságokat. 1992-ben, amikor kötetben megjelentek, meg is csodálhattuk képzavadságukat.

A szerző azonban nemcsak a szövegek összegyűjtését tartja feladatának. Későbbi tanulmányában filológia szempontok szerint értelmezte azokat: számba vette szereplőiket, motívumait, jelképrendszerüket. Kijutatta bennük a keresztény és a pogány elemeket. Legújabb kötetében, a *Templomok, szentek, imádságokban* ezeket a tanulmányokat, valamint levéltári búvárkodásainak eredményeit olvashatjuk, melyek arról győznek meg bennünket, hogy a népi hitélettel kapcsolatban is felbecsülhetetlen adatokat találhatunk a régi iratokban. Könyve példamutató azok számára, akik ezután kívánnak foglalkozni a vallásos népelethez, hiszen arra is választ kapunk, milyen sokrétű a népi kultúrának ez az ága. Silling István a magyar folklórkutatás legjelesebbjeinek a nyomába szegődött. Szövegközlései ugyanolyan elemi erővel hatnak, mint Kálmány Lajos temesközi balladái, népdalai. Hihetetlenül gazdag, eddig ismeretlen világot tár az olvasók elé.

(JMMT, Logos, 1994)

B. V.



(Folytatás az 1. oldalról)

Térjünk inkább a tárgyra.

Következő számainban történelemmel, kultúrtörténettel, város-történettel, néprajzzal, művészettörténettel, embertannal, biológiával, földrajzzal és nem utolsósorban régészettel szándékozunk foglalkozni, oly módon, hogy a tárgyalási témák tudományos színvonalán képe-nek essen, de a hangvétel és az előadás mindenki számára élvezhető és tanulságos legyen.

Miért nevezték el lapunkat Bácsországnak? Több oka van. Legna-gyobb fellendülése idején, a századforduló előtti és az utána következő évtizedben, Szabadkán időnként párhuzamosan több hírlep is mege-lent. Ezek kizárólag politikai jellegűek voltak. Érezvén a fennálló irt, Csillag Károly és egy maroknyi újságíró, tartalomra és külalakra nézve is igényesebb helyzet hozták létre, a Bácsországot. Ebben az illusztrá-lt revüben, a társas és művelődési élet eseményeinek ismertetése mel-lel, jelen volt a szépirodalom, és ismeretterjesztő cikkek is megjelentek.

Csillagkéhez hasonlóan, úgy érezzük, a jelenlegi politikai dagály-ján valami mást is, szórakoztató, de emellett hasznos lapot kell a magyar olvasók kezébe adni. Reméljük, idővel megnyerjük tetszésüket.

A Bácsország elnevezés nem jelenti azt, hogy írásaikkal nem fog-lalkozunk Vajdaság más területeivel, Bánáttal és Szerémséggel. La-punk oldalain minden nagyobb és kisebb régió megtalálja magát; olyan témák is sorra kerülnek, amelyek az itt együtt élő népek évszázad-os küzdelmeit, egymásra utaltságukat és közös eredményeiket érte-keltik.

Ki kell fejeznünk köszönetünket a Szabad Hét Nap szerkesztőségé-nek, hogy vállalták problémáink megoldásának egy részét. Reméljük, hogy együttműködésünk mindannyiunk meglegedésére szolgál. Adj a Isten!

SZEKERES László

JACOB VON SANDRART TÉRKÉPE (1664)

A történelmi események vízvártaja ellenére az európai levlé-tárakban, múzeumokban, könyvtárakban, valamint a magángyűjte-ményekben sok egykori térkép maradt fenn. Ezek hiányában sok-kal szegényebb lenne a történet- és névtudomány, még akkor is, ha e „földabrosz”-ok gyakran elrajzolták és eltájtolták... A földrajzi nevek kincsésbányáit rejtik magukban, ha sokszor azok elírásait véljük is felfedezni. Egyáltalán elrajzolásról lenne szó? Régi idők makacs tényeinek feltárása és mérlegelése még sok türelmet igény-el!

A holland Jacob von Sandrart (1630–1708) térképész sokat ta-nult festő, rézmetsző és művészettörténész nagybátyjától, majd Nürnbergben telepedett le. Számos országterképet metszett részbe. Az 1664-ben készült térképnek (2. oldal) a részlete a Duna–Tisza közt is ábrázolja. Ismerte az eddig megjelent térképeket és átvete-t, amit előnyösnek tartott. A díszes térképrajz mellett feltűnő a folyók erőteljes hangsúlyozása, a Duna és Tisza mentén elterülő helységnevek sokasága. (Az Országos Széchényi Könyvtár gyűjte-ményéből)

M. L.

NEM ÁLLT BOSSZÚT

A jómódú Schwell-család háza Bezdán központjába át. A telep-om közelibe. A zuvariba hatalmas mogorófa vót. Törzsének vastagsá-ga elérte a zegy métert. Koronája beárnyékta a zegész udvart. A má-sodik világháború végén vágták ki.

A fiatal Schwell Titusz 1848-ba lelkesedett a magyar szabacsbághar-cé. Ahun csak lehetett, késleltette vagy megakadályozta a zosztrák katonái rakományok szállítását. A katonák letartoztatták, amikő két hejbeli halász elárúta. A zuvariba levő mogorófa törzsihő katoszték és megboszták. Még a zéjje, mielőtt Baranyába vitték vóna, megsző-kött. Ekkkő a katonák fűdűták a házát, de pézít nem találták meg.

Schwell Titusz beát honvédnek. A szabacsbágharc bukásakő főhad-nagyi rangot viset. Hosszi ideig bujdosott. Mikő hazagyűtt, vasrverték. Kalodába megkínözták. Tizenkét évi várfogságra itték. Amikő haza-engették, bosszút állhatott vóna azon a két halászon, akik út elárúták. De nem csináta. Nem akarta, hogy a két szegény család apa nélkül maragyon. Még öreg korába is gyakran ötözött diszmagyarba.

A gyűjtés helye: Bezdán

Elmondta: Kerekő János 1953-ban. 1872-ben született Bezdánban, meghalt ugyanott 1955-ben. Magyar nemzetiségű és római katolikus vallású volt. Négy elme osztályt végzett. Földműveléssel foglalkozott.

Lejegyezte: Balla Ferenc (23 éves) egyetemi hallgató.

Schwell Titusz sírja a bezdáni Felső-temetőben áll.

RÁDAY GEDEON TÖRBE CSALJA RÓZSA SÁNDORT

Amikő Ráday Gedeon lett a csendőrpáncsnok, elhatározta, hogy véget vet a rablőgyilkosságoknak az Alföldön. Abban az időben főleg az Oromhegyes környéki juhászok voltak ismertek gáztetteikről. Képe-sek voltak ölni egy falca birkáért. A vizsgálóbíráknak a következőt mondta:

– Ha juhászot hoztok be kihallgatásra, kérdezétek meg, hány éve juhász. Ha több mint hét éve, akkor nincs szükség vallatásra, ügyis annyiban szűrad a lelken, hogy megérett az akasztófára.

Ráday Gedeon először Rózsa Sándorral akart levezélni, mert ő volt a „szakmában” a legnagyobb. Kihirdette, hogy felvenné csendbiz-tosnak, mert rablólól lesz a jó pandúr. A hír eljött Rózsa Sándorhoz is, aki örömmel indult Szegedre. Belépett Ráday irodájába, aki leültet-te és elbeszélgette vele. Megjegyezte, hogy rég látott már ilyen zömök-erő embert, és nem hiszi, hogy találna rá egyenruhát. Átteséktele egy ajtón, hogy ott várja a „szabó”, aki méretet vesz róla. Rózsa Sán-dor mit sem sejtve belépett a másik szobába, ahol nem a szabó, hanem a kovács várta. Elfogták és vasrverték.

Így ért véget a híres betyár regényes pályája. Életfogytiglani börtön-re ítélték és a láncokat soha többé nem vették le róla.

E számunk szerzői: BESZÉDES Valéria, néprajzkutató (Sza-badka), CZÉKUS Géza, biológus-antropológus (Szabadka), DOBOS JÁNOS történelem-levéltáros (Kanizsa), DUDÁS Gyula (1861–1911) történelem (Zenta), LALIA Gábor levéltáros (Szabadka), MAGYAR László, levéltáros (Szabadka), NÉMETH Ferenc helytörténelem (Ujvidék), PEJIN Attila, történelem (Zenta), RICZ Péter, régész (Szabadka), SZEKERES László, régész (Szabadka), TOLNAI Ottó, író (Pálcis)

ARACS – HATSZÁZ ÉVES ROMOK

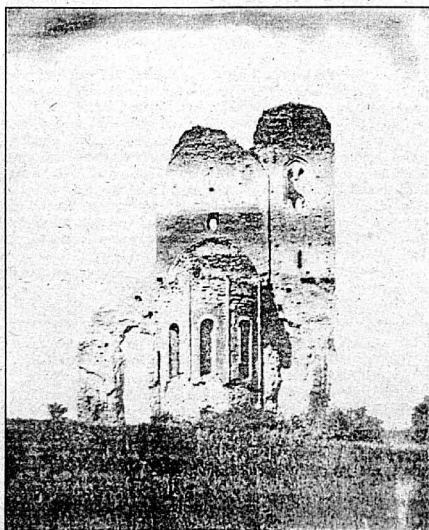
A középkori bazilika körül évszázadokon keresztül mozgalmas élet zajlott, mindaddig, amíg a török hódítások alatt el nem néptelenedett a mellette levő, kiterjedt kolostor, és a közelében elterülő település. A képen látható impozáns romok pusztán állnak, Török-beeséstől mintegy tíz kilométerre. A hetvenes években konzerválták és védelem alá helyezték.

Eredetileg bencés monostor volt. 1256-ban említik először, amikor apátja az esztergomi zsinat résztvevője volt. Valószínűleg a XIII. század második negyedében épült, közvetlenül a tatárjárást követő időszakban. Befejezésére az 1300-as években került sor, amit Erzsébet királyné (IV. Béla király unokája) 1380. április 6-án keltezett végrendelete alapján tudunk. Ő ugyanis 500 aranyforintot hagyott a munka befejezésére és liturgikus felszerelési tárgyak beszerzésére.

A bazilika három hajós, a hajókat két oszlopor választotta el egymástól. Az északi mellékhajó keleti szakasza fölé később építettek tornyot, ennek padlásszintjén van egy nagy lyuk, ami a harang sebtében való „leszerelésének” következménye.

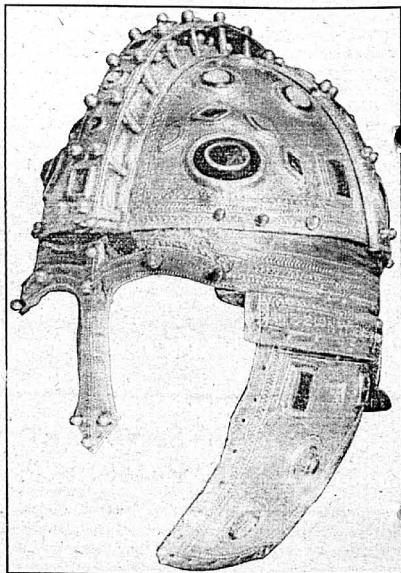
A művészettörténészek körében külön figyelem tárgya évtizedek óta az úgynevezett „aracsi kő”, amelyet Gerecze Péter (1856-1914) ásott ki 1896-ban. A közölt fényképet is Gerecze készítette.

Sz. L.



Az aracsi templomrom

A BERKASOVÓI RÓMAI ARANYSISAK



1955-ben, Berkasovo szerémségi falu egy kertjében, földmunkák közben, egy asszony két darab aranyozott ezüstlemezről készített dzsiszakot talált.

Készítésük idejének a IV. század végét lehet megjelölni. Földbekerülésük-elrejtésük időpontját az V. század kezdetére lehet datálni, amikor a hunok nyomására intenzíven megindult a különböző népek vándorlása Európa belseje felé.

A sisakok eredetileg magasrangú római katonatisztek díszfelszereléséhez tartoztak, s valamelyik barbár nép (gót?) csapata zsákmányolhatta.

A képen látható, féldrágakövekkel is díszített ritka példányon rövid görög felirat van, de sajnos nem a viselőjére utal.

A tárgyat az újvidéki Vajdasági Múzeumban őrzik, és az állandó kiállításon látható.

Sz. L.